

קבלה שלא נרמזה בתורה שבכתב (מתוך פתיחת הנצי"ב לפירושו העמק דבר — ויקרא).

'אחו ואחזיה וכל מלכי ישראל שכתוב בהן ויעש הרע בעיני ה', לא חיינ ולא נידונין' — אלא מתגלגלים בכל דור ודור ונתקנים קמעא קמעא, וראשון ראשון שנתקן — עולה לגן עדן (בן יהוידע. וע' יד רמה).

ואם תאמר, מה טעם אינם נידונים? לפי שנשתדלו בהצלת נפשות ונלחמו מלחמת חובה ונצטערו בצערן של ישראל. וזה גם הטעם שאמון ויהויקים, על אף שהיו רשעים גמורים חיים לעולם הבא ונידונים בגיהנם (יד רמה).

'כלום אני עושה אלא להכעיס' — באור דבר זה, כיצד יתכן שאדם יהא מכיר רבונו ומתכוין למרוד בו — ע' ליקוטי מאמרים לר"צ הכהן עמ' 240; מכתב מאליהו ח"ד עמ' 184; שיחות מוסר להגר"ח שמואלביץ ז תשל"ג; טז תשל"ב.

'מגרב לשילה ג' מילין...' — על איתורה וזיהויה של 'גרב' — ע' בספר עיונים בדברי חז"ל ובלשונם לר"ח הכהן ארנטרוי (עמ' קעו).

'שפתו מצויה לעוברי דרכים' — והועילה מצוה זו להכריע עבירות חמורות של עבודה זרה שעל ידה נעשה מומר לכל התורה כולה — מפני שהודמן לו שמחיה נפשות צדיקים, שבלעדיו היו מתים מרעב ומצמא, ובגרימתו חיו שנים ועשו מצוות מרובות (בן יהוידע).

דף קד

'אלמלי הלווהו יהונתן לדוד שתי ככרות לחם — לא נהרגה נוב עיר הכהנים ולא נטרד...' — ודאי לא נחשד יהונתן בחסרון אהבה לדוד, והלא אהבתם נזכרת לדורות עולם כאהבה שאינה תלויה בדבר (אבות ה). ומכל מקום מניעת שתי ככרות הללו גרמה לצרות גדולות ששינו את מהלך ההיסטוריה של עם ישראל!

מכאן למדנו שהגומל חסד עם חברו, גם אם המעשה כשלעצמו נראה דבר פעוט ומתבקש מאליו בין שני אוהבים, יתכן וללא אותו מעשה היו מתגלגלים צרות גדולות אשר אחריתן מי ישרון, והפעולה ה'קטנה' גרמה הצלה גדולה. כמה עידוד יש לשאוב מכאן להיות רודף חסד! (מהרב הדר מרגולין הי"ו).

'רב יוסף אמר: מפני שהיה לו בשת פנים מישעיהו...' — על דרך שאמרו (בברכות יב:): כל העושה דבר ומתבייש בו — מוחלין לו על כל עוונותיו. והטעם, שזה מראה שהחטא לא היה חטא בדעת ומתוך הכרה שכלית, כי חוטא כזה אינו בוש במעשיו, אלא תקף עליו יצרו ולכן הוא בוש לאחר מעשה (עפ"י עקדת יצחק שער מ).

'אבא לא מזכי ברא' — כי רק כלפי קבלת טובות ושכר בעולם הזה נאמר ועשה חסד לאלפים, אבל לא לענין עולם הבא, שם הבן הוא המזכה את האב שהרי האב הביאו ונמצא הוא הגורם למצוות ומעשים טובים של הבן, אבל להפך לא, שהרי אין לבן תוספת זכויות על ידי מעשי האב (עפ"י שו"ת הרשב"א ח"ה

מט; דברי סופרים לר"צ הכהן י ועוד. וצ"ע במש"כ ב'אור זרוע לצדיק' עמ' 39).
ואולם יש ענין נוסף, שהעושה צדקה או מתפלל בעד מי שכבר מת — מועיל למת. ע' במובא ביוסף דעת סוטה י:

'בשביל הטוב בעיניך עשיתי — מה אות, בשביל מה אות נכרים אכלו על שולחנו' — גם קשר טבעי היה לאותם חטאים; כיון שנתגאה ואמר הטוב בעיניך עשיתי, לא זכה שהנבואה תתגלה לו בעצמו אלא על ידי ישעיה הנביא, ולכן הוצרך לשאלו אות, שאילו היה מתנבא בעצמו לא היה נזקק לכך. וכאשר חזרה השמש אחורנית לאות, על ידי כן נתפלא מלך בבל ושלח לו אנשים לדרוש בשלומו ואז אכלו על שולחנו (בן יהוידע).

'בשביל שנכרים אכלו על שולחנו גרם גלות לבניו' — מדה כנגד מדה; על שסמך זרים על שולחנו (ולגימיה מקרבת...), תחת זה בניו הסמוכים על שולחנו [ככתוב 'בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך'], גולים ממנו לרעות בשדות זרים. [גם גלות ישראל מכונה כן, כמו שאמרו בברכות (ג):] 'אוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם' [עפ"י בן יהוידע].

'זין אוכל זין הראה להם' — לרמזם, אף כי האומות הקשות נמשלו לברזל, הממית וחותרך בבשר — בית ישראל הרי הוא ברזל האוכל ברזל, וכמו שרמז האר"י הקדוש שראשי תיבות של ארבע אמהות הוא ברז"ל — בלהה רחל זלפה ולאה. לומר לך, עם זה היוצא מה ברז"ל סופו לשלוט בשונאיו הקשים כברזל (בן יהוידע).

'אמר הקב"ה: אני אמרתי וישכן ישראל בטח בדד... עכשיו יהיה בדד מושבם' — יש לפרש, אני אמרתי שישכנו בטח על ידי שיהיו בדד, שלא יתערבו בגויים וילמדו ממעשיהם, עתה שהם לא ישבו בדד אלא נתקרבו להם, הרי הם מתנכלים לנו ומושיבים אותנו בדד בעל כרחנו; — 'כל מה שאנחנו משתדלים בגלות להשתוות ולהתאחד עמהם, מה עושה הקב"ה, מסב לב אומות העולם להרחיקם ולעשות אותם בדד' [עפ"י שו"ת משיב דבר ח"א מד ד"ה שנית. וע' בית הלוי עה"ת].

(ע"ב) 'הן ככו בכיה של חנם ואני אקבע להם בכיה לדורות' — שהרי אחד מחמשה דברים שארעו בתשעה באב הוא שנגזר על אבותינו בחטא המרגלים שלא יכנסו לארץ (משנה סוף תענית). ואילמלא אותה גזרה היה משה מכניסם לארץ ושוב לא היה חורבן וגלות. נמצאת בכיית הדורות משתלשלת ובאה מחטא זה (שפת אמת תענית כט. וע"ע בהרחבה בספר פרקי מועדות יש עמ' 439).

'כל המיצר לישראל נעשה ראש...' — ארבעה הסברים ניתנו בדבר;
— משום כבודם של ישראל, שלא יאמרו ביד אומה שפלה מסרם (עפ"י תוס');
— להגדיל הנסיון בגלות; שהרשעים המציקים לישראל מצליחים ועולים מעלה מעלה (עפ"י מכתב מאליהו);

— המיצר לישראל זוכה בצד אחד בכך שמעוררם לתשובה, ומקבל על זאת שכרו בעולם הזה שנעשה ראש, טרם יאבד (עפ"י מפרשי עין יעקב);
— כדי שהמיצר לישראל יהא בכלל לב מלך ביד ה'. ולא יהיו ישראל נתונים ביד צרים אחרים שישי להם בחירה חפשית רגילה. (תודה וברכה להרב רפאל אופיר שיח' על הארותיו והערותיו הרבות).

‘עשאוני כעוברי על דת’ — כלומר, לא רק עוברי תורה אלא גם עוברי דת נמוסית אנושית, כסדום הרעה וחטאה (עפ"י מהרש"א).

‘ככתבם וכלשונם’

(ע"ב) ‘אתם בכיתם בכיה של חנם ואני אקבע לכם בכיה לדורות’ — ‘כלום נוקם ונוטר הוא הקב"ה ובעל חימה? ועוד, אבות אכלו בוסר ושני בנים תקהינה — ואלה הדורות מה חטאו, והלא די להם לדור של הבנים הראשונים שהמתינו בכניסתם לארץ ארבעים שנה עד תום כל דור אבותיהם?

ואם בעונות הבנים גלו מארצם אחרי כן, מה קשר בין חטאת האבות לפורענות הבנים שנגזרה להיות ביום שחטאו האבות, בתשעה לחדש אב? אלא כך הוא מצע הדברים; —

בעון בכיה זו של חנם לא גזר הקב"ה במדבר הזה יתמו אלא על האבות שחטאו, והבנים שלא חטאו באו לארץ וירשוהו. תאמר שהבנים מנוקים מעון זה של כפיית טובה מכל וכל, והלא כל כחו של האב בבנו. אכן, לא יומתו הבנים בחטא האבות, אבל שקד הקב"ה על הבנים שיהיו נטהרים משרש החטא הזה הנטוע בבנים מירשת האבות, ותחת אשר מאסו האבות בארץ חמדה בבכי של חנם ואמרו ‘נתנה ראש ונשובה מצרימה’, יהיו מתקנים חטא הראשונים בבכי של דורות רבים, אשר יבכו בכל ארצות פזוריהם על ארץ חרבה, וגם כי יהא להם מרגוע שם ויחיו ברווחה — לא ישכחו את ארצם ויבכו עליה בכי אמת ויזילו דמעה על ארץ חרבה וישתוקקו לעלות ולחונן עפרה גם בשממותה, ויאמרו: ‘ינעם לנפשי הלך ערום ויחף עלי חרבות שממה אשר היו דביריך’.

אמור מעתה, צדקה עשה הקב"ה עם ישראל, שבשעה שגזר עליהם חורבן וגלות בדורות אחרונים, קבע שעת הגזירה באותו יום של החטא הראשון, כדי שיהו הבנים מתקנים בבכיים שבדורות רבים את אשר קלקלו האבות הראשונים, וכל עמי תבל יאמרו, אך בנים הם לציון, וכל כובשיה ומחריביה זרים הם לה — יצאו מתוכה, וישבו בנים לגבולם!

אומרים עליו על נפוליאון קיסר צרפת, שפעם אחת עבר על פתח בית הכנסת בפאריז ביום תשעה באב, וראה שם יהודים יושבים על הארץ ומבכים ומקוננים את חורבן מקדשם וארצם, כאשר היה אסון שפגע בהם אך אתמול — עמד משתומם ואחר אמר: אני נשבע שיש אחרית טובה לעם זה בארץ שלהם! — היכן מצינו עם אחר בעולם שישמור אבלו ותקותו אלפים בשנים ולא יפוג ממנו לעולם?! (מתוך ספר הפרשיות — שלח)

‘לא אליכם כל עברי דרך’ — אמר רבא אמר ר' יוחנן: מכאן לקובלנא מן התורה (וברש"י) — ‘... ותהלה, כי הרבה סבלתי בזה הקיץ מאי-בריאותי ל"א. נכתוב בפסוק בא', ולא כמו שרגילים העולם לכתוב ‘לא עליכם’ ב-ע'. והנה שמעתי בשם הגר"א ז"ל, שאין להוציא מתחת ידו כתב בטעות, וזה בגדר חזקה על חבר שאינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן, על כן ביארתי זאת. ויש ללמוד מזה כמה צריך האדם להתרחק משקר, כי באמת אין נפקותא לדינא

כך או כך, רק כונתו ז"ל בגדר 'למדו לשונם דבר שקר', כי טעות — שקר היא. ועל כן אני מדקדק גם כן בזה לכתוב לישנא דקרא, וכמו שאז"ל מזה הפסוק מכאן לקובלנא דאורייתא...'
(מתוך אגרת לרש"י זיו מקלם — חכמה ומוסר ח"א ט. וע"ש עוד בס"ה)

'אנשי כנסת הגדולה מנאום... בקשו עוד למנות אחד... ולא השגינו... יצאה בת קול ואמרה...'
— 'הנה לא נזכר מה עשו אחר בת-קול הלזו, וגם מה השגינו בבת-קול זו יותר מכל הדברים שנזכרו ולא השגינו עליהם; —

אך באמת דברי הקב"ה אינם כדברים של בשר ודם, כי בשר ודם כשירצה להבין לחברו דבר שאינו בהשגת שכל אנושי — מדמהו בדברים, אבל הקב"ה, בעת שידבר עם האדם וירצה להבינו דבר או בהדברים שמדבר עמו מאיר לו ומכניסו במדרגה הזאת כפי הדבר שרוצה להבינו...

והנה אנשי כנסת הגדולה נקראים 'זקנים' במסכת מגילה (ע' ב"דף יז:). והוא, כי השם יתברך נתן להם כח לשפוט אף בעניני עולם הבא, למי יגיע חלק ולמי לא יגיע, ומסתמא תחת הכללים שנחשבו בגמרא כאן את כל שדנו, מסתמא נכלל תחת זה כל העולם. והראה להם הקב"ה כי על שלמה המלך אין כח המשפט מגיע עד למדרגתו, כי זאת היא מדרגת שלמה המלך ע"ה, דאיתא בבבא-בתרא (פרק השותפין) שאלו את שלמה בן דוד איזהו בן עולם הבא? אמר להם: כל ש'נגד זקניו כבוד' — היינו, שאינו משגיח על משפט הזקנים ('נגד זקניו' — מלשון התנגדות, שהגם שאינם מסכימים עמו, יש לו 'כבוד'). כי הוא למעלה מכח משפטים ולכן הוצרך להיות כך, כי על פי המשפט בטח היה להם טעם מפני מה חשבוהו, אך הוצרך להיות כך כי זאת היתה מדרגתו של שלמה המלך עליו השלום.

(לקוטי מי השילוח. ובהרחבת הדברים בדובר צדק עמ' 114 ואילך. וע"ע תקנת השבין עמ' 9 ועמ' 46).

'דורשי רשומות היו אומרים: כולן באין לעולם הבא' —

'... וכן יש הרבה מדרגות שנקרא 'אין לו חלק' אבל מכל מקום קיום יש לו ואינו נכלה לגמרי כנפשות או"ה, רק קיום לעד על ידי דיבוקו בשרשו באלקים חיים הקיים לעד, רק שחלק מיוחד אין לו. מלבד מה דדורשי רשומות אמרו כולם יש להם חלק לעולם הבא, הגם דהם אמרו על אותן הנפשות הפרטיים שנמנו במשנה, מן הפרט ילמד על הכלל כולו, וכמו שכתבנו במקום אחר כי אלו ז' פרטים של אנשים רשומים שנמנו, הם נגד ז' עניני קלקולים שאפשר ליאבד חלק עולם הבא על ידן.

וענין דורשי רשומות — היינו שיכלו להשיג מה שאין בו התגלות גמור רק רשימה מה, כי מה ששנינו שאין להם חלק לעולם הבא, הוא מצד ההשגה הנגלית שהיתה לחכמי ישראל בענין עולם הבא, אבל באמת עצמות עולם-הבא עין לא ראתה, ואינו אלא השגה דרך חכמה... יש בו מעמקים שאינו מושג לכל חכמי ישראל בעולם-הזה כלל, דעל זה נאמר עין לא ראתה אלקים זולתך (כמו שאמרו בברכות לד:), ומאותן מעמקים יש גם כן רשימות קצת שמתגלות לדורשיהם אשר ידרשו באמת, שיוכלו להשיג שמץ דבר כמשיג רשימו מגוף הדבר, ועל ידי השגת רושם זה הם אמרו דגם לאלו יש להם חלק לעולם הבא, כי באמת שורש ישראל אינו נאבד כלל, וכל הקלקולים הם מצד העולם הזה, אף הקלקולים דעוה"ב הוא ע"י העוה"ז... אבל באמת יש בעולם הבא עוד דברים נעלמים בעולם הזה לגמרי, לפי שאין הכנה להם אלא דרך רשימו — רצה

לומר, ההכנה הוא רק מצד קדושת השורש שהיה בעולם הזה בתכלית ההעלם כעין רשימו לבד. ודורשי רשומות משיגים רושם קדושה שיש אפילו בהיותו גרוע שבישראל, ועל ידי זה משיגים הרשימה של חלק עוה"ב שיש גם לאלו מצד רושם מה של קדושה הנמצא בשרשם. וכידוע דכל אור וקדושה המסתלקת, מנחת במקומה רושם הנקרא אצל חכמי האמת 'רשימו'. וכן קדושת יהדות הוא מלידה מבטן, אף שאחר כך קלקל מעשיו עד שנדחה ח"ו לגמרי ונסתלק האור מכל וכל עד שאין לו חלק לעוה"ב, מ"מ הרשימו נשאר. ומצד רשימו זה נשאר בו עדיין קצת קדושה אלא שאינה גלויה, ודורשי רשומות בדרישתם מכירים. ומ"מ גם חכמי המשנה ידעו מזה... (מתוך לקוטי מאמרים לר"צ הכהן, עמ' 194 וע"ש עוד בעמ' 240 ובספריו: דובר צדק עמ' 114; ישראל קדושים עמ' 122; מחשבות חרוץ עמ' 84 89 122; פוקד עקרים עמ' 22; רסיסי לילה יב, מד; תקנת השבין עמ' 159; צדקת הצדיק סוף אות רסג).

דף קה

'מדוע שובבה העם הזה ירושלים משבה נצחת וגו' אמר רב: תשובה נצחת השיבה כנסת ישראל לנביא... אמר להן (אבותיכם) חזרו והודו (— לדברי הנביאים), שנאמר אך דברי וחקי אשר צויתי את עבדי הנביאים הלוא השיגו אבתים וישבו ויאמרו כאשר זמם ה' צ-באות לעשות לנו כדרכינו וכמעללינו כן עשה אתנו. שמואל אמר: באו עשרה בני אדם... אמר רבה בר בר חנה אמר להן נביא לישראל... — יש לתמוה בין לרב ובין לשמואל, הלא הנביא השיב על טענת ישראל, ולא יצאו מנצחים אלא מנוצחים? (וע' מהרש"א שהרגיש בזה. ותירוצו דחוק). ועוד, מה זה שטוען הנביא 'מדוע שובבה העם הזה ירושלים משובה נצחת' — איזו שאלה היא זו, הלא אם יש בפיהם טענה טובה מדוע ישתקו ולא יטענוה?

ונראה שהלשון 'תשובה נצחת' בפי רז"ל הוראתה להיפך מהשימוש המקובל, לא תשובה מנצחת אלא 'ניצחת' כלומר מנוצחת, שבאמת אין תשובתם תשובה צודקת.

[לפי זה יתכן ודברי רבה בר בר חנה, אינם המשך לבאור 'תשובה נצחת' (כי לפי דבריו אכן אין מענה בפי הנביא על תשובתם), אלא מאמר נפרד הוא. וכן משמע מלשון 'אמר רבה... ולא רבה בר בר חנה אמר' (ורש"י לא פרש כן, וכבר הרגיש המהרש"ל ב'חכמת שלמה' בקושי הלשון). וכן במדרש (ילק"ש ירמיהו ח) מובא כל הקטע הזה שבגמרא ללא דברי רבה בר בר חנה, ודבריו מובאים במדרש במקום נפרד (שם כח)].

וכן מצינו ביטוי זה להלן (קה:): שהעורב השיב לנח 'תשובה נצחת'. ואף שם יצא העורב מנוצח ולא מנצח. הרי כמה סיעות להנחה זו, שביטוי זה משמש בהוראה הפוכה מכפי שהוא משמש כיום. (עיונים בדברי רז"ל ובלשונם עמ' קעח).

לפי בדיקה במחשב, כנראה לא נמצא בדרז"ל ביטוי זה, 'תשובה נצחת', מלבד כאן. ואמנם רש"י בכמה מקומות משתמש בביטוי זה, כפי המשמעות המקובלת, תשובה סופית שאין אחריה ערעור, וכנראה הולך לשיטתו כאן שפרש דברי רבה בר בר חנה (לגרסתו: רבה בר כהנא) כפירוש ל'תשובה נצחת'.

הנה ציון המקומות שמופיע ביטוי זה בדברי רש"י: לעיל קא: ד"ה הברכה; סוכה יב. ד"ה ושדא; כתובות עח: ד"ה לא כר; מכות ת: ד"ה לאו; נדה לח: נב: ד"ה זכנהו.